

صفات و فضایل شیعه در کلام امام رضا علیه السلام

محمد رضا جواهری
استادیار دانشگاه فردوسی مشهد

تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۷/۲۷ - تاریخ پذیرش: ۱۳۸۷/۹/۱۰

چکیده

منبع اصلی شیعه‌شناسی، احادیث پیامبر صلی الله علیه و آله و امامان علیهم السلام است. در این پژوهش ارتباط بنیادی تعریف امروز شیعه با دیروز، با استناد به کتب معتبر فقه و تاریخ شیعه و اهل سنت نشان داده شده و پیوند تعریف معاصران از شیعه با کلام رسول الله ثابت گردیده است. بنابراین هر حدیثی که در آن واژه شیعه وجود دارد و از امام رضا علیه السلام رسیده است یکی از زوایای پنهان و تاریخ تشیع را آشکار و روشن می‌کند. احادیث امام رضا علیه السلام گنجینه بی نظیر شیعه‌شناسی است و در این جا کوشش شده است تمام احادیث امام رضا علیه السلام درباره شیعه، شناسایی ترجمه و تفسیر گردد و اسناد حدیثی منشأ تشیع و اصل و اصول و صفات و فضایل آن در اختیار جامعه علمی قرار گیرد

کلید واژه‌ها: شیعه، حدیث، پیامبر خدا صلی الله علیه و آله، امام رضا علیه السلام، مؤسس.

مقدمه

برای ارزیابی فرضیه‌های مستشرقان، نصوص نبوی و متن احادیث معصومان علیهم السلام است. مطابق هم بین احادیث، تشیع جریان اصلی اسلام است و اصول و فروع شیعه، عقاید و اخلاق و فقه شیعه از پیامبر گرامی اسلام حضرت محمد صلی الله علیه و آله است. علاوه بر محتوا و معارف شیعه که در وحی الهی و آموزه‌های نبوی ریشه دارد نامگذاری آن نیز از سوی رسول الله بوده است و

پیدایش تشیع از حوادث بزرگ و مهم تاریخ اسلام است و مورد توجه پژوهشگران ادیان و مذاهب قرار دارد و تاکنون فرضیه‌های انحرافی گوناگونی درباره منشأ تشیع ارائه شده است. بهترین معیار برای سنجش وضعیت مذاهب اسلامی و نسبت آنان با مؤسس اسلام، احادیث پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امامان از اهل بیت علیهم السلام است. مطمئن‌ترین منبع موجود

نخستین بار پیرامبر اسلام به واژه شیعه قداست بخشیده و آن را در مفهوم اصطلاحی رایج امروز آن درباره پیروان علی ابن ابی طالب علیه السلام به کار برده‌اند. خلیفه و وصی پیرامبر اعظم و نخستین امام شیعیان، امیر مؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام و امامان پس از وی و ثامن الحجج علی بن موسی الرضا علیه السلام، راه پیرامبر اسلام را ادامه داده و حقایق و معارف دینی و سنت‌ها و احکام شیعه پیامبر را زنده و پلیدار نموده و گسترش دادند و از آن پاسداری و دفاع کردند. بنابراین، سخنان آنان بهترین منبع برای شناخت شیعه است. احادیث امام رضا علیه السلام که در این جا در موضوع شیعه‌شناسی بررسی می‌شود بخشی از اسناد همین منبع الهی است.

شیعه در عصر رسالت

گرچه شیعه در لغت به معنای «پیر» بوده و در پیروی از هر فردی به کار رفته است، اما در زمان حیات پیرامبر صلی الله علیه و آله و سلم برای پیروی از علی بن ابی طالب علیه السلام استعمال شد. پیامبر اسلام واژه شیعه را برای پیروان علی علیه السلام به کار برده، به آن قداست و ارزش بخشیدند و سرانجام

این واژه در همان عصر رسالت در بین مسلمانان به پیروان علی بن ابی طالب علیه السلام اختصاص یافت و منشأ این اشتها آموزش‌های رسول خدا بود. سند و مدارک اثبات این حقیقت بزرگ تاریخی، احادیث نبوی است که در آن‌ها واژه شیعه توسط پیرامبر خدا درباره پیروان علی علیه السلام به کار رفت و امروز در کتاب‌های حدیثی معتبر اهل سنت^۱ و شیعیان وجود دارد. احادیثی که امام رضا علیه السلام درباره شیعه، از پیرامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده‌اند و در این

۱. حسکانی، حنفی، *شواهد التنزیل لقواعد التفضیل فی الآیات النازلة فی اهل البیت*، ج ۱، ص ۵۰۰، ۵۴۱ و ج ۲، ص ۲۹۵، ۳۸۹، ۴۲۰، ۴۶۱، ۴۶۸-۴۶۳، ۴۷۲ و ۴۷۳؛ طبری، *جامع البیان عن تأوید لآی القرآن*، ج ۲، ص ۳۳۵، تفسیر آیه ۷ سوره بینه؛ سیوطی، *الدر المثور فی التفسیر بالمأثور*، ج ۸، ص ۵۳۸؛ ابن حجر عسقلانی، *لسان المیزان*، ج ۵، ص ۲۸۶، ۲۹۷؛ ابن ابی الحدید معتزلی، *شرح نهج البلاغه*، ج ۲۰، ص ۲۲۶؛ ابن تیمیة حرکلی، *الصارم المسلول علی شاتم الرسول*، ص ۵۲۶؛ متقی هندی، *کنز العماد*، ج ۱۳، ص ۶۸، حدیث ۳۶۴۷۹؛ قندوزی حنفی، *ینابیع المودّة*، ج ۱، ص ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۹۶، ۱۹۷، ۲۰۰، ۲۰۱، ۳۲۷، ۳۲۸، ۴۲۵ و ج ۲، ص ۷۷، ۷۸، ۸۶، ۲۴۵، ۲۶۷، ۲۹۴، ۲۹۵، ۳۰۴، ۳۰۸، ۳۱۰ و ۳۱۱.

پژوهش، بررسی و تفسیر می‌گردد، نمونه‌ای از آن رهنمودهای پیامبر اکرم است. با اثبات این حقیقت که واژه شیعه در همان عصر رسالت در معنای پیروان علی بن ابی‌طالب علیه السلام اشتهار، غلبه و اختصاص یافته است روشن می‌شود که شیعه در عصر رسالت با هدایت پیامبر پدید آمده و همان اسلام راستین و جریان اصلی اسلام محمدی است. از لین‌رو در حیات پیامبر، آنان که تسلیم خدا و پیامبر بودند؛ یعنی بهترین اصحاب پیامبر به دلیل پیروی کامل از رهنمودهای پیامبر شیعه علی علیه السلام نامیده شدند. ابن خلدون^۱ و ابو حاتم رازی مصری^۲ و احمد امین مصری^۳ و دکتر صبحی صالح لبنانی^۴ از علمای اهل سنت تصریح کرده‌اند که نخستین شیعیان گروهی از اصحاب پیامبر بودند و در عصر رسالت، شیعه لقب گروهی از یاران پیامبر شده بود.

شیعه در اصطلاح تاریخ، کلام و فقه اسلامی

۱. ابن خلدون، العبر (تاریخ ابن خلدون)، ترجمه عبدالمحمد آیتی، ج ۲، ص ۲۶۸.
۲. رازی، کتاب الزئیه، ج ۳، ص ۲۵۹ و ۲۶۰.
۳. احمد امین، ضحی الإسلام، ج ۳، ص ۲۰۹.
۴. صبحی صالح، النظم الاصلیة، ص ۹۶.

در کتاب‌های تاریخی، کلامی، فقهی، تفسیری و حدیثی مسلمانان، شیعه در معنای لغوی، مطلق پیروی بدون تعیین متبوع نیست، بلکه همه جا در معنای پیروان علی بن ابی‌طالب علیه السلام است. فقیه بزرگ شیعی شهید اول در تعریف شیعه نوشته است: «الشیعة من شایع علیاً و قدمه»^۵؛ شیعه کسی است که علی علیه السلام را همراهی، مشایعت و پیروی نموده، او را بر دیگران مقدم می‌شمارد.

ابن خلدون مورخ بزرگ اهل سنت می‌نویسد: «اعلم أن الشیعة هم الصحب والأتباع و یطلق فی عرف الفقهاء و المتکلمین من الخلف والسلف علی أتباع علی و بنیه رضی الله عنهم»^۶؛ بدان که شیعه همان اصحاب و پیروان است و در عرف فقیهان و متکلمان، از گذشته تا امروز، بر پیروان علی و فرزندان او - خداوند از آنان خوشنود باد - اطلاق گردیده است.

ابن اثیر^۷، فیروزآبادی^۸، ابن منظور

۵. شهید ثانی، الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، ج ۳، ص ۱۸۲.
۶. ابن خلدون، العبر، ج ۱، ص ۱۹۶.
۷. ابن اثیر، نهاية اللغة، ج ۲، ص ۱۲۸.
۸. فیروزآبادی، قاموس اللغة، دارالعلوم، ج ۴،

آفریقایی مصری^۱، سعید خوری شرتونی لبنانی^۲، ابوالحسن اشعری^۳ و میرسید شریف جرجانی^۴ نیز از علمای سنی مذهب تصریح نموده‌اند که شیعه اسم خاص شده است برای کسی که ولایت علی و اهل بیت او را پذیرفته باشد. بنابراین هر جا گفته شود فلانی شیعه است؛ یعنی دارای این عقیده است و هرگاه گفته شود در مذهب شیعه چنان است، منظور این است که اعتقاد پیروان علی و اهل بیت اوست.

با توجه به تصریح علمای اهل سنت بر اختصاص واژه شیعه در تاریخ، فقه و کلام در جهان اسلام به پیروان علی علیه السلام و اهل بیت آن حضرت روشن می‌شود هر یک از احادیث نبوی که در آن واژه شیعه وجود دارد دلیلی بر اثبات نقش پیامبر در پیدایش تشیع است و امتیازات، صفات و فضیلت‌های شیعیان را بیان می‌کند.

احادیث رضوی شیعی

ص ۱۱۸.

۱. ابن منظور، *لسان العرب*، ج ۸، ص ۱۸۹.
۲. خوری، *أقرب الموارد*، ج ۱، ص ۶۲۷.
۳. اشعری، *مقالات الإسلامیین*، ص ۱۳.
۴. جرجانی، *التعريفات*، ص ۵۷.

از امام علی بن موسی الرضا علیه السلام درباره شیعه احادیثی وجود دارد. در برخی از آن‌ها امام رضا علیه السلام سلسله سند حدیث را تا پیامبر خدا صلی الله علیه و آله ذکر نموده‌اند و بقیه احادیث را راویان از خود امام رضا علیه السلام نقل کرده‌اند. همه این احادیث نبوی و رضوی چراغ‌های روشنایی بخش جامعه بشری و راهنمای کشف حقایق است. احادیث نبوی در کلام رضوی به روشنی پیدایش تشیع در عصر رسالت و پیوند بنیادی شیعه با رسول خدا را آشکار می‌نماید. احادیث منقول از امام رضا علیه السلام نیز در حقیقت احادیث نبوی است. گرچه سلسله سند آن‌ها تا رسول الله ذکر نشده باشد و این احادیث نیز به حکم وحی الهی و نصوص پیامبر خدا حجت الهی و حقیقت‌ناست.

شیعه آیین رستگاری

در احادیث نبوی شیعه آیین رستگاران شناخته شده است. ریان بن صلت از امام رضا علیه السلام از پدرش از پدران از امام علی علیه السلام نقل کرده که رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: «شیعه علی هم

الفائزون يوم القيامة»^۱؛ شيعه علمى رستگاران روز قيامت‌اند.

در اين حديث رضوى منقول از رسول الله واژه شيعه توسط پيامبر اسلام در معنای رليج اصطلاحى امروز آن، درباره پيروان على عليه السلام به كار رفته است و اين ثابت مى كند كه پيامبر خدا منشأ نام شيعه بوده‌اند و محتوا و نامگذاري شيعه از پيامبر است. پيامبر خدا تشيع را آيين رستگارى، و شيعه علمى را سرفراز، خوشبخت و رستگار و اهل بهشت در روز قيامت دانسته‌اند و اين حقايق در رستى راه شيعه را نشان مى دهد.

شيعه ياور اسلام و محبوب قلوب اهل آسمان و زمين
عبدالعظيم حسنى از امام جواد عليه السلام از على ابن موسى الرضا عليه السلام از پدر و جدش از امام على عليه السلام آورده كه پيامبر خدا فرمود: خداوند اسلام را آفريد و براى آن عرصه و نور و حصن و ناصر قرار داد؛ عرصه اش قرآن و نورش حكمت و حصنش معروف و انصارش من و اهل

۱. شيخ صدوق، عيون اخبار الرضا عليه السلام، ترجمه غفارى و مستفيد، ج ۲، ص ۷۸؛ عماد الدين طبرى، بشارة المصطفى لشيعه المرتضى، ص ۹۹.

بيتم و «شيعه» ماست، پس اهل بيت و «شيعه» آنان را دوست بداريد و آنان را يارى كنيد. زماني كه در شب معراج به آسمان بالا رفتم جبرئيل مرا براى اهل آسمان معرفى كرد و محبت من و اهل بيت و «شيعه اهل بيت» را در دلهاى فرشتگان قرار داد كه نزد آنان تا روز قيامت وديعه و امانت است. در هبوط به زمين، جبرئيل مرا به زمينيان معرفى نمود و محبت من و اهل بيت و شيعه آنان را در قلوب اهل زمين به وديعه گذاشت، پس مؤمنان اتم وديعه من درباره اهل بيت را تا روز قيامت حفظ مى نمايند.^۲

مطابق اين گزارش امام رضا عليه السلام از داستان معراج پيامبر خدا، شيعيان، انصار و ياران اسلام‌اند كه جبرئيل محبت آنان را در قلوب فرشتگان و انسانها قرار داده است و شيعه نامى آسمانى و الهى است. در اين حديث «شيعتنا» و «شيعه اهل البيت» با هم آمده است و اين گويدهاى حقيقته بزرگ درباره تشيع مى باشد. شيعه در صدر اسلام در زمان حيات رسول خدا به وجود آمده است و شيعه

۲. طبرى، بشارة المصطفى لشيعه المرتضى، ص ۲۴۹.

اهل بیت در واقع شیعه پیامبر خدا است و شیعیان در حقیقت پیروان خدا و خلیفه و وصی پیامبرند.

شیعه علی علیه السلام و آموزش الهی

آمزش و غفران شیعه علی و حتی دوستداران شیعه علی از امتیازات تشیع است. امام هادی علیه السلام از امام جواد علیه السلام از امام رضا علیه السلام از امام موسی بن جعفر علیه السلام از امام صادق علیه السلام نقل کرده اند که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «یا علی! ان الله عزوجل قد غفر لک و لشیعتک و لمحبی شیعتک»؛ ای علی! خداوند تو و شیعات و دوستدار شیعات را بخشیده است.

بر اساس این حدیث رضوی نبوی، شیعه علی از جایگاهی والا در پیشگاه خداوند برخوردار است که در ردیف امام علی علیه السلام قرار گرفته و با پیروی از ایشان غفران الهی را به دست می آورد. در این حدیث نبوی نیز واژه شیعه در کلام پیامبر برای پیروان علی بن ابی طالب علیه السلام آمده

۱. شیخ صدوق، *عیون اخبار الرضا علیه السلام*، ج ۲، ص ۶۷؛ طبری، *بشارة المصطفى لشیعة المرتضى*، ص ۲۸۵؛ علامه مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۶۸، ص ۱۰۱.

است.

شیعه اهل بیت علیهم السلام و کرامت الهی

شیعه در روز قیامت بر منابر عرش الهی قرار دارد و از کرامت خداوند بهره مند می گردد. امام رضا علیه السلام نقل کرده اند که پیامبر خدا فرمود: «توضع یوم القيامة منابر حول العرش لشیعی و شیعة اهل بیتی المخلصین فی ولایتنا و یقول الله عزوجل: هلموا یا عبادى لئذی لأنشر علیکم کرامتی فقد أؤذیتهم فی الدنیا»؛ روز قیامت منابری حول عرش الهی برای شیعه من و شیعه اهل بیتم که در ولایت ما اخلاص می ورزند، قرار داده می شود و بر پا می گردد و خدای عزوجل می فرماید: ای بنندگانم به سوی من بشتابید تا کرامتم را بر شما نشر و پخش نمایم، شما در دنیا آزار دیدید و اذیت شدید.

در این بیان رضوی نبوی نیز «شیعه نبی» و «شیعه اهل بیت» با هم آمده و دقیقاً یکسان اند و این ظهور تشیع در زمان پیامبر در سرزمین وحی را نشان

۲. شیخ صدوق، *عیون اخبار الرضا علیه السلام*، ج ۲، ص ۹۸.

می‌دهد. شیعیان بندگان با اخلاص خدا در ولایت اهل بیت‌اند و در دنیا برای همین دفاع از ولایت، اذیت و آزار دیده‌اند، ولی در آخرت بدر منابر حول عرش الهی‌اند و در دیدنای کرامت الهی قرار می‌گیرند. در این حدیث شریف نیز واژه شیعه توسط پیامبر خدا در مفهوم اصطلاحی آن، یعنی پیروان رسول‌الله و امام علی‌علیه‌السلام و فرزندانشان به کار رفته است.

شیعه و اطاعت امیر مؤمنان

شیعه پیرو امام علی‌علیه‌السلام و فرزندان آن حضرت است و جوانی و عمر خویش را در اطاعت امیر مؤمنان و کوشش در هماهنگی با سخنان و رفتار اهل بیت و دفاع از آنان می‌گذرانند. امام رضا‌علیه‌السلام فرمود: امیر مؤمنان مردی از «شیعه» خود را پس از مدت طولانی دید که پیروی در او اثر گذاشته و به سختی راه می‌رود. امام به او فرمود: عمرت زیاد شده است! عرض کرد: در طاعت تو ای امیر مؤمنان! امام به او فرمود: هنوز در تو توانی هست و عمری داری.

عرض کرد: «هی لک یا امیرالمؤمنین!»؛ بقیه عمر برای توست و به تو تعلق دارد. در این حدیث رضوی، نمونه‌ای از شیعه راستین و شیعه علی‌انگونه که باید باشد و عمرش را در طاعت علی‌علیه‌السلام سپری نماید به جهانیان معرفی شده است.

حدیث‌سازی دشمنان شیعه

دشمنان شیعه در طول تاریخ با روش‌های گوناگون با پیروان اهل بیت‌علیهم‌السلام مبارزه کرده‌اند. یکی از اقدامات دشمنان شیعه برای بدنامی شیعیان جعل حدیث بوده است. این جریان را امام رضا‌علیه‌السلام در گفت‌وگو با یکی از شیعیان به نام ابراهیم بن ابی محمود به روشنی گزارش نموده‌اند. ابراهیم بن ابی محمود گفته است به امام رضا‌علیه‌السلام عرض کردم: ای فرزند رسول خدا، اخباری در فضایل امیر مؤمنان علی‌علیه‌السلام و در فضل اهل بیت از طریق مخالفان شما نزد ماست که مثل آن را از شما نشنیده‌ایم، آیا با آن‌ها را بپذیریم؟

امام رضا‌علیه‌السلام فرمود: ای فرزند ابی محمود! رسول خدا فرمود: هر کس به

۱. همان، ج ۱، ص ۶۱۰.

سخنگویی گوش دهد او را بندگی نموده است. اگر آن سخنگو از خدا بگوید بنده خداست و اگر از ابلیس بگوید بنده ابلیس است. ای فرزند لبی محمود! مخالفان ما اخباری در فضایل ما ساخته‌اند و آن اخبار دروغین را در سه دسته قرار داده‌اند: «غلو» و «تقصیر» و «کوتاهی در امر ما» و «تصریح به مطالب و معایب دشمنان ما». زمانی که مردم احادیث غلو در حق ما را بشنوند «شیعیان» ما را تکفیر نموده، آنان را به اعتقاد به ربوبیت ما و پرستش ما نسبت می‌دهند و زمانی که احادیث تقصیر که فضایل ما را محدود و بسیار کمتر از حقیقت بیان کرده‌اند بشنوند، به همان احادیث درباره ما اعتقاد پیدا می‌کنند و زمانی که احادیث مطالب و معایب و سرزنش‌های دشمنان ما را با نام‌هایشان بشنوند ما را با نام سرزنش و اهانت می‌کنند.^۱

بر اساس این حدیث رضوی، شیعه نه اهل غلو درباره امامان علیهم‌السلام است، نه از بیان فضیلت‌ها و امتیازات بزرگ آنان

کوتاهی می‌کند. فقط به آنچه خدا و پیامبر خدا درباره اهل بیت فرموده‌اند اعتقاد دارد و به دور از افراط و تفریط، در اعتدال و صراط مستقیم الهی گام برمی‌دارد.

پیام امام رضا علیه‌السلام به شیعه در فضیلت زیارت
 زیارت امام رضا علیه‌السلام، آداب و پاداشی دارد که معصومان علیهم‌السلام آن‌ها را برای شیعیان یاد کرده‌اند. احمد بن محمد بن ابی نصر بزنطی گفته است در نامه امام رضا علیه‌السلام خواندم که فرمودند: «أبلغ شیعی أن زیارتی عند الله تعالی تعدل ألف حجة. فقلت لابنه: ألف حجة؟ قال: إی والله ألف ألف حجة لمن زاره عارفاً بحقه»^۲؛ به شیعه من برسان و ابلاغ کن که زیارت من نزد خدای متعال برابر با هزار حج است. پس به فرزند آن حضرت، امام جواد علیه‌السلام عرض کردم: هزار حج؟! امام جواد علیه‌السلام فرمود: آری به خدا سوگند، برای کسی که امام رضا علیه‌السلام را زیارت کند و عارف به حق امام باشد هزار حج است.

در این حدیث، مهم‌ترین ادب زیارت

۱. طبری، *بشارة المصطفى لشيعة المرتضى*، ص ۳۴۰.

۲. همان، ص ۴۷ و ۴۸.

که معرفت است، همراه با پاداش بزرگ زیارت بیان شده است و امام رضا علیه السلام واژه شیعه را در مفهوم مقدس پیروان خویش ذکر نموده‌اند.

اوصاف شیعه

در کلام پیامبر اسلام و امامان علیهم السلام، اوصاف و شرایط و ویژگی‌های شیعه به صراحت اعلام شده است. امام رضا علیه السلام در اوصاف شیعه فرمودند: «شیعتنا المسلمون لأمرنا الأخذون بقولنا المخالفون لأعدائنا، فمن لم يكن كذلك فليس منا»؛ شیعه ما، تسلیم فرمان ما و اخذکننده به سخن ما و مخالف دشمنان ماست. پس هر کس چنین نیست از ما نیست.

بنابراین شیعه به ادعا و حرف نیست. شیعه بلیه تسلیم کامل امر امام و فرمانبردار سخن امام و درگیر با دشمنان امام باشد و در عمل و رفتار خود وظیفه تولی و تبری را رعایت نماید. در این حدیث رضوی «شیعتنا» وجود دارد و کلمه شیعه در پیروان امامان علیهم السلام به کار

۱. شیخ صدوق، فضائل الشيعة و صفات الشيعة، ص ۴۵.

رفته و برخی مسئولیت‌های شیعه بودن نیز بیان شده است.

سیمای پیشگامان تشیع

نخستین نام مقدسی که برای پیروان دین اسلام در زمان پیامبر با هدایت آن حضرت پدید آمد نام شیعه بود. گروهی در زمان پیامبر شیعه نامیده شدند. آنان کسانی بودند که امر و نهی‌های پیامبر را پذیرفته، آن‌ها را به طور کامل رعایت کردند. سنت نبوی و ولایت و امامت را به درستی از رسول الله فراگرفته و به راستی به آن اعتقاد پیدا کرده و فرمانبردار و تسلیم کامل پیامبر بودند. هیچ‌گاه و با هیچ توجیهی به خود اجازه اجتهاد در برابر نص پیامبر را ندادند. امام رضا علیه السلام اسامی این شخصیت‌ها را با ویژگی‌های برجسته آنان برای شیعیان معاصر خویش بیان کرده‌اند. گروهی از مسلمانان که ادعای تشیع داشتند و خود را «شیعه علی» می‌نامیدند. متقاضی دیدار با امام رضا علیه السلام شدند. امام ابتدا آنان را نپذیرفتند. سرانجام آنان با مراجعات مکرر و اصرار به محضر امام رضا علیه السلام شرفیاب گردیدند. در شرفیابی دلیل عدم پذیرش

را پرسیدند، امام فرمود: «لذعواکم آنکم شیعة امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام! ویحکم إنما شیعته الحسن و الحسین و أبوذر و سلمان و المقداد و عمار و محمد بن ابی بکر الذین لم یخالقوا شیئاً من أوامره و لم یرکبوا شیئاً من فنون زواجره...»؛ به دلیل این ادعای شما که گفتید: شیعه امیر مؤمنان علی بن ابی طالب هستید! وای به حال شما شیعه واقعی علی علیه السلام، حسن و حسین و ابوذر، سلمان، مقداد، عمار و محمد بن ابی بکرند که در هیچ یک از دستورات امام علی علیه السلام با او مخالفت نکردند و هیچ یک از نواهی او را انجام ندادند، اما شما گفتید: شیعه‌اید، ولی در بیشتر اعمالتان مخالف او هستید و در انجام بسیاری از واجبات کوتاهی می‌کنید و در اجرای حقوق بزرگ الهی برادران دینی‌تان سستی می‌نمایید، و تقیه می‌کنید در جایی که نباید تقیه کنید و تقیه را ترک می‌نمایید آنجا که باید تقیه کنید، پس اگر شما بگویید از «موالیان و محبان امام علی علیه السلام» و دوستان اولیای امام و دشمنان مخالفان امام هستید سخن شما را انکار نمی‌نمایم، ولیکن این مرتبه شریفه

«شیعه علی» که شما ادعای آن را نمودید، اگر رفتارتان، گفتارتان را تصدیق نکند هلاک می‌گردید مگر رحمت پروردگارتان را تدارک نمایید!

امام رضا علیه السلام مسئولیت شیعه علی علیه السلام بودن را بسیار سنگین دانسته و پی‌روی کامل از اوامر و نواهی الهی را زیربنای تشیع شمرده و اسامی نخستین شیعیان را که دارای این صفات بوده‌اند بیان کرده‌اند. از نکات شایسته توجه در این حدیث رضوی تقسیم‌بندی علاقه‌مندان به امامان است. در این گفت‌وگو، امام رضا علیه السلام بین «شیعه» و «محب» تفاوت قائل شده‌اند. مطابق این حدیث، شیعه بودن را بلیه در عمل جست‌وجو نمود و جز با پی‌روی عملی از امامان و انجام تکالیف و مسئولیت‌های الهی شیعه بودن تحقق نمی‌یابد و اعتراف زبانی و سخن کفایت نمی‌کند. رسیدن به رتبه شریف شیعه علی علیه السلام در گرو رفتار علوی است و با گفتار به تنهایی محقق نمی‌شود، اما محب علی علیه السلام شدن در آغاز راه وصول به درجه عالی شیعه بودن است. این بیان الهی رضوی نشان می‌دهد «شیعه

۱. علامه مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶۸، ص ۱۵۸.

علی علیه السلام در فرهنگ اهل بیت دارای چارچوب و حد و مرزهای شناخته شده بوده است و این دلیل مهمی برای اثبات وجود مفهوم اصطلاحی شیعه در صدر اسلام و بیان نقش پیامبر در پیدایش شیعه است. امام رضا علیه السلام به صراحت برخی اصحاب پیامبر را «شیعه علی» دانسته و آنان را ستوده و بزرگ شمرده‌اند. برخی از اصحاب پیامبر که شیعه علی بودند، یک واقعیت تاریخی بزرگی است که امام رضا علیه السلام در این حدیث یادآوری نموده‌اند. این واقعیت نیز سند محکمی برای تأسیس شیعه در زمان پیامبر خدا و ظهور تشیع در عصر رسالت است.

آرامش و سیرابی روز قیامت

شیعه علی علیه السلام روز قیامت در آسایش و آرامش و رفاه است. امام رضا علیه السلام از امام علی علیه السلام نقل کرده‌اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله به من فرمودند: «ترد شیعتهک ینوم القیامة رواءاً غیر عطاش و ینرد عدووک عطاشاً، ینستقون فلا یسقون»؛ شیعیان تو روز قیامت، سهیراب و بدون

۱. شیخ صدوق، *عیون اخبار الرضا* علیه السلام، ج ۲، ص ۱۰۱.

تشنگی وارد می‌شوند و دشمنانت در نهلیت تشنگی می‌آیند، آنان آب می‌خواهند کسی به آنان آب نمی‌نوشاند. تشنگی و سیرابی روز قیامت، نشانه وضعیت مردم در آن روز است. تشنگی و بی‌آبی و آغاز عذاب الهی برای دشمنان امام علی علیه السلام است و سیرابی و بی‌عطشی نیز، آرامش و خشنودی شیعیان را آشکار می‌نماید. در این حدیث شریف نبوی نیز پیامبر خدا صلی الله علیه و آله واژه شیعه را برای پیروان امام علیه السلام آورده‌اند. بنابراین منشأ و مبدأ تشیع پیامبر خدا بوده‌اند.

شفاعت در قیامت

امام رضا علیه السلام بشارت پیامبر خدا برای شفاعت شیعیان را گزارش نموده‌اند. ایشان از امام حسین علیه السلام نقل کرده‌اند که رسول خدا به علی بن ابی طالب علیه السلام فرموده‌اند: «بشر لشیعتک انی الشفیع لهم یوم القیامة یوم لا ینفع فیه إلا شفاعتی»؛ شیعیانت را بشارت ده روز قیامت که در آن هیچ چیز (ثروت و فرزندان) جز شفاعت من سودی نخواهد داشت، من شفیع آنان هستم.

۲. همان، ج ۲، ص ۱۲۲.

برخورداری از شفاعت پیامبر خدا در روز قیامت، شایستگی می‌خواهد و در گرو شیعه علی بودن در دنیا است.

در این حدیث نیز واژه شیعه را پیامبر در مفهوم مقدس امروز آن که پیروی از علی بن ابی طالب می‌باشد به کار برده‌اند. و این نمایاننده ظهور تشیع در عصر رسالت در سرزمین وحی در پرتو ابلاغ وحی از سوی رسول خداست و نقش پیامبر را در نامگذاری پیامبر علی به شیعه آشکار می‌کند.

شیعه برگ نبوت و امامت

تشیع برآیند آموزه‌های پیامبر خداست و شیعه وابسته به پیامبر و وصی پیامبر و حسنین، فرزندان فاطمة الزهراء (علیها السلام) دختر پیامبر خداست. امام رضا (علیه السلام) از امام علی ابن ابی طالب (علیه السلام) نقل کرده‌اند که پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود: «یا علی! خلقت الناس من شجرة واحدة و خلقت أنا و أنت من شجرة واحدة، أنا أصلها و أنت فرعها والحسن و الحسین أغصانها و شیعتنا ورفقها، فمن تعلق بغصن من أغصانها أدخله الله الجنة»؛ ای علی! مردم از

درختان گوناگونی آفریده شده‌اند و من و تو از یک درخت آفریده شده‌ایم. من اصل و ریشه درخت و تو فرع آن و حسن و حسین شاخه‌های آن و شعیان ما برگ آن‌اند. هر کس به شاخه‌ای از شاخه‌های آن درخت درآویزد و چنگ زند خداوند او را داخل بهشت خواهد نمود.

شجره در این حدیث، نمادی برای تبیین همبستگی و پیوند بنیادی تشیع با نبوت و امامت است. به کارگیری عبارت «شیعتنا» توسط پیامبر نیز نقش اساسی آن حضرت در شکل‌گیری شیعه را اعلام می‌نماید. شیعه علی در واقع شیعه رسول الله است. او برگ درختی است که پیامبر اصل و علی و فرزندان او فرع و شاخه‌های آن درخت‌اند.

رهایی از آتش

به گزارش امام رضا (علیه السلام)، ابن عباس در برخورد با معاویه ه سخن رسول خدا (صلی الله علیه و آله) درباره فلسفه نامگذاری حضرت فاطمه (علیها السلام) را یادآوری نموده است. وی از معاویه پرسید: آیا می‌دانی چرا فاطمه، فاطمه نامیده شده؟

معاویه گفت: نمی‌دانم.

۱. همان، ج ۲، ص ۱۳۵.

سپس ابن عباس با نقل سخن پیامبر خدا چنین پاسخ گفت: «لَأَنْهَا فُطِمَتْ هِيَ وَ شِيعَتُهَا مِنَ النَّارِ»؛ چون فاطمه و شیعه فاطمه از آتش جهنم بریده و جدا شده است.

شیعه اهل بیت پیامبر، قطعاً شیعه دختر پیامبر است و با این تشیع خویش از عذاب جهنم نجات می‌یابد و همراه اهل بیت در بهشت خواهد بود. در این حدیث، پیامبر خدا از «شیعه فاطمه سلام الله علیها» یاد کرده و از وجود شیعه فاطمه در عصر رسالت خبر می‌دهند. و این حقانیت راه شیعه علی و فاطمه و فرزندان آنان را ثابت می‌کند.

پیوند شیعه با شجره طوبی در بهشت

راه شیعه علی علیه السلام حقیقت اسلام است و شیعه در آخرت اهل بهشت است و در بهشت از راه شجره طوبی با امام علی علیه السلام ارتباط دارد. ابراهیم بن ابی محمود از امام رضا علیه السلام نقل کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله به امام علی علیه السلام فرمود: «أَنْتَ صَاحِبُ شَجَرَةِ طُوبَى فِي الْجَنَّةِ، أَصْلُهَا فِي دَارِكٍ وَ أَغْصَانُهَا فِي دُورِ شِيعَتِكَ وَ مُحِبِّيكِ»؛^۲ تو

۱. همان، ج ۲، ص ۱۳۲.

۲. عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۶۱۳.

صاحب درخت طوبی در بهشتی. اصل آن درخت در خانه تو و شاخه‌هایش در خانه‌های شیعیان و دوستداران توست.

آری شیعه علی که در دنیا از رفتار و گفتار علوی پیروی کرده است در آخرت در بهشت توسط شاخه‌های شجره طوبی با علی در ارتباط است. به گزارش امام رضا علیه السلام پیامبر خدا صلی الله علیه و آله از «شیعه علی» و «محب علی علیه السلام» با هم یاد نموده‌اند. آن حضرت پیروان علی علیه السلام را شیعه نامیده‌اند و این نقش رسول الله در منشأ تشیع را نشان می‌دهد و شیعه و محب علی هر دو در بهشت‌اند. البته آمدن هر دو واژه شیعه و محب در کلام پیامبر بیانگر تفاوت مفهومی آن‌هاست و مرزبندی بین آن‌ها و شناخته شده بودن شیعه در آن زمان را یادآوری می‌کند.

حسابرسی شیعه در روز قیامت در اختیار پیامبر صلی الله علیه و آله
شیعه بودن افزون بر اعتقاد قلبی و اعتراف به زبان، با عمل بر طبق سنت‌های پیامبر و اهل بیت در ارتباط است. چه بسا شیعیان نیز به گناه آلوده شوند و روز قیامت در پرونده اعمال آنان نقاط سیاه و تاریکی بر اثر گناهان باشد. از این رو در روز قیامت رسیدگی به پرونده اعمال

همه شیعیان به پیمان اهل بیت او واگذار می‌شود و آنان شیعیان را در رفع هر نوع گناهی که از حق الله و حق الناس و حق اهل بیت در کارنامه آنان باشد پداری می‌نمایند و گره از کار آنان می‌گشایند. داود بن سلیمان از امام رضا علیه السلام نقل کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره حسابرسی شیعه در قیامت چنین فرموده‌اند: «إذا كان يوم القيامة وُلينا حساب شيعتنا، فمن كانت مظلمة فيما بينه وبين الله عز وجل حَكَمنا فيها فأجابنا، و من كانت مظلمته فيما بينه وبين الناس استوهبناها فوهبت لنا و من كانت مظلمته بينه و بيننا كُنَّا أَحَقَّ مَمَّنْ عَفِيَ و صَفَحَ»؛ روز قیامت حسابرسی شیعیمان به ما واگذار شده و ما به حساب آنان رسیدگی می‌نماییم. پس هر کس مظلمه و بدهی و گناهش میان او و خداوند باشد ما داوری و حکم می‌کنیم و خداوند حکم ما را می‌پذیرد، و هر کس مظلمه و بدهی و گناهش میان او و مردم باشد ما از آنان طلب بخشایش می‌کنیم، سپس بخشوده می‌شوند، و هر کس مظلمه‌اش میان او و ما اهل بیت باشد ما سزاوارتر از همه به

عفو و گذشت می‌باشیم.

شیعه روز قیامت در کنار مؤسس آن

امام رضا علیه السلام درباره وضعیت و جایگاه شیعه در روز قیامت از رسول خدا صلی الله علیه و آله این گفتار را نقل فرموده‌اند: «انا و هذا یعنی علیاً یوم القيامة کهاتین و ضم بین اصبعیه و شیعتنا معنا»؛ من و علی روز قیامت مانند این دو انگشت با هم باشیم (و دو انگشت سبابه و وسطی را کنار هم آوردند) و شیعیان ما با ما هستند. مطابق این حدیث، شعیان روز قیامت با پیامبر و همراه اهل بیت و با امامان اند و نجات خواهند یافت و همین حقانیت راه آنان را در دنیا نشان می‌دهد. در این حدیث پیامبر خدا صلی الله علیه و آله واژه شیعه را در پیروی از خود و امام علی علیه السلام به کار برده‌اند و همین رهنمودها در عصر رسالت باعث شکل‌گیری تشیع شده است.

برکت امام جواد علیه السلام برای شیعه

برکت‌ها و آثار وجودی امامان علیهم السلام فراوان و به شکل‌های گوناگون بوده و

۱. همان، ج ۲، ص ۹۲.

۲. همان، ج ۲، ص ۹۳ و ۹۴.

هست. وجود امام جواد علیه السلام در زمان خویش بیش از هر شخص دیگری برای شیعه برکت داشته است. ابویحیی صنعانی گفته است در محضر امام رضا علیه السلام بودم. ابوجعفر فرزند آن حضرت را که خردسال بود آوردند. امام رضا علیه السلام با اشاره به فرزندش جواد الائمه علیه السلام فرمود: «هذا المولود لم یولد مولود اعظم بركة علی شیعتنا منه»؛ این مولودی است که با برکت تر از او بر شیعیان ما به دنیا نیامده است.

هر یک از امامان در عصر حیات خویش برکات زیادی در راستای تقویت و پیشرفت تشیع داشته و گام‌های بلندی در راه گسترش و توسعه تشیع برداشته‌اند. تشیع در عصر نزول وحی در سرزمین حجاز توسط آخرین پیامبر خدا تأسیس شده است. از نخستین وصی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله علی بن ابی طالب علیه السلام تا آخرین آنان حضرت مهدی علیه السلام، همه از اسلام راستین که هم‌بین تشیع است پاسداری نموده‌اند و سرانجام با انقلاب جهانی مهدوی، حقیقت اسلام یعنی تشیع بر سراسر جهان حاکم می‌گردد. امام

۱. کلینی، *الکافی*، ج ۱، ص ۳۲۰.

رضا علیه السلام در این سخن نورانی نقش امام جواد علیه السلام را که در نوجوانی به امامت رسیدند در عصر خویش در حفظ و توسعه تشیع بسیار برجسته و بی‌نظیر شمرده‌اند و در آن زمان، وجود امام جواد علیه السلام را با برکت تر از هر فرد دیگر برای شیعه دانسته و به مردم معرفی نموده‌اند.

ویژگی عقیق

امام رضا علیه السلام نقل کرده‌اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله در وصف عقیق به امام علی علیه السلام فرمودند: «تختّموا بالعقیق فلنّه أول جبل أقرّ لله بالوحدانية ولی بالنبوة و لک ید علی بالوصیة و لشدیعتک بالجدة»؛ انگشتری عقیق به دست کنید؛ زیرا عقیق نخستین کوهی است که برای خدا به وحدانیت و برای من به نبوت و برای تو ای علی به وصیت و برای شیعه توبه به بهشت اقرار نموده است.

در این حدیث، تقدس عقیق بر پایه‌های توحید و نبوت و امامت و تشیع

۲. شیخ صدوق، *عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۱۲۷؛ ابن حجر عسقلانی، *لسان المیزان*، ج ۵، ص ۲۷۶.*

استوار گردیده است. بشارت به بهشت در این حدیث برای شیعه علی علیه السلام، اصالت و حقانیت تشیع را آشکار می‌نماید. در این حدیث نیز واژه شیعه را پیامبر خدا در پی روان اهل بیت و شخصیت برجسته وصی خود امام علی علیه السلام به کار برده‌اند و این مبدأ و ریشه نام شیعه و پیوند نام آن با کلام رسول الله صلی الله علیه و آله را ثابت می‌کند.

شیعه در پناه نور اهل بیت علیهم السلام

حسن بن علی خراز گفته است امام رضا علیه السلام فرمود: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ آخِذٌ بِحِجْزَةِ اللَّهِ وَنَحْنُ آخِذُونَ بِحِجْزَةِ نَبِيِّنَا وَشِيعَتُنَا آخِذُونَ بِحِجْزَتِنَا، ثُمَّ قَالَ: الْحِجْزَةُ النَّوْرُ!»؛ رسول خدا روز قیامت اخذکننده و چنگ‌زننده به حجزه خدا و ما چنگ‌زننده به حجزه پیامبرمان و شیعیان ما چنگ‌زننده به حجزه ما هستیم. سپس فرمود: حجزه نور است.

بر اساس این حدیث رضوی، پیامبر خدا در نور خدا و امامان علیهم السلام در نور پیامبر خدا و شیعیان در پناه نور امامان قرار دارند. بنابراین راه شیعه راه نورانی

۱. شیخ صدوق، معانی الأخبار، ص ۱۶.

امامان، پیامبر و خداوند است و شیعه با نور الهی و در روشنائی حق قرار دارد. امام رضا علیه السلام در این حدیث، پیوستگی شیعه با نور الهی را یادآوری نموده و درستی و اصالت و حقانیت و استواری راه شیعه را به جهانیان اعلام کرده‌اند.

نتیجه‌گیری

احادیث رضوی شیعی که در این پژوهش بررسی، تحلیل و تفسیر گردیدند حقایق بسیاری را درباره تشیع آشکار نموده است. متن احادیث نبوی که امام رضا علیه السلام از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نقل کرده‌اند و سایر احادیث رضوی که در آنها واژه شیعه وجود دارد و در این جا زیربنا و پایه‌های تحقیق را تشکیل داده است، سه حقیقت تاریخی بزرگ را اثبات می‌کند. «تأسیس شیعه توسط پیامبر خدا و وجود شیعیان در عصر رسالت»، «پیوستگی اصول و فروع تشیع با وحی الهی و پیامبر خدا» و «ریشه‌داری نام شیعه در کلام رسول الله»، به عنوان سه اصل مهم و بنیادین شیعه‌شناسی و راهنمای تاریخ‌نگاران و پژوهشگران ادیان و مذاهب، پیام اصلی و بزرگ این احادیث

است. در متن هم بین احادیث رضوی، افزون بر این حقایق سه گانه تاریخی بزرگ، مطالب و نکات ارزشمند و راهگشای فراوان دیگری نیز درباره شیعه وجود دارد. آسمانی و الهی بودن نام شیعه، سیمای پیشگامان تشیع در عصر رسالت، اعتدال شیعه در امام شناسی و حقوق و امتیازات الهی امامان علیهم السلام، اوصاف شیعه، حقانیت و رستگاری شیعه، آموزش گناهان شعیان، رهایی از آتش جهنم، آرامش و نجات در روز قیامت، پیوستگی در خلقت و آفرینش و همراهی با پیامبر و اهل بیت و پیوند با نور خدا و پیامبر و امامان در قیامت، بهره‌برداری از شفاعت الهی پیامبر و اهل بیت، برخورداری از حسابرسی پیامبر و اهل بیت و کرامت الهی و سرانجام ورود به بهشت و پیوند با شجره طوبی در بهشت، سرفصل‌ها و حقایق دیگری است که در هم بین احادیث بیان شده و راهنمای پژوهشگران در شیعه‌شناسی است.

والسلام علی من یرحم الحق لذات الحق.

منابع

۱. ابن ابی الحدید معتزلی، شرح نهج البلاغه، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، قم، اسماعیلیان.
۲. ابن اثیر، نهج البلاغه، بیروت، دارالکتاب العربی، بی تا.
۳. ابن تیمیة حرانی، تقی الدین لبی العباس احمد، الصارم المسلول علی شاتم الرسول، بیروت، دارالجلیل، ۱۹۷۵م.
۴. ابن خلدون حصرمی مغربی، عبدالرحمان بن محمد، العبر (تاریخ ابن خلدون)، بیروت، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۱ق / ۱۹۷۱م.
۵. ابن منظور مصری، ابوالفضل جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، قم، نشر ادب الحوزه، ۱۴۰۵ق / ۱۳۶۳ش.
۶. احمد امین، ضحی الاسلام، چاپ دهم، مصر، دارالکتاب العربی، بی تا.
۷. اشعری، ابوالحسن، مقالات الاسلامیین و اختلاف المصلین، ترجمه محسن مؤید لدی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۲ش.
۸. جرجانی، میر سید شریف، التعریفات، تهران، ناصر خسرو، ۱۳۰۶ش.
۹. حسکانی حنفی، ابوالقاسم، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل فی الآیات النازلة فی اهل البیت، تحقیق و تعلیق محمد باقر المحمودی، طهران، مؤسسة الطبع والنشر التابعة لوزارة الثقافة والارشاد الاسلامی، ۱۴۱۱ق / ۱۹۹۰م.
۱۰. خوری شرتونی لبنانی، سعید، اقرب

- الموارد في فصيح العربية والشوارد، قم، مكتبة آية الله العظمى المرعشي النجفي، ١٤٠٣ق.
١١. رازی، ابوالحاتم، كتاب الزينة، چاپ دوم: مصر، دارالكتاب العربي، ١٩٧٥م.
١٢. س يوطی، جلال الدین عبدالرحمان بن ابی بكر، الدرّ المشور فی التفسیر بالمأثور، تصحيح شيخ نجدت نجيب، بيروت، دار احياء التراث العربي، ١٤٢١ق.
١٣. شهيد ثانی، جبعی عاملی، زين الدين، الروضة البهية في شرح اللمعة الدمشقية، تصحيح محمد كلاتر، بيروت، دارالعلم الاسلامي، بي تا.
١٤. _____، فضائل الشيعة وصفات الشيعة، تهران، مؤسسه انتشارات فراهاني، بي تا.
١٥. _____، معاني الأخبار، تصحيح علي أكبر غفاري، جامعه مدرسين حوزه علميه قم، ١٣٦١ش.
١٦. صبحی صالح، السنن الإسلامية، چاپ دوازدهم: بيروت، دارالعلم للملايين، ١٩٩٩م.
١٧. طبري، ابی جعفر محمد بن جرير، جامع البيان عن تأويل آي القرآن، ضبط و توثيق و تخريج صدقي جميل العطار، بيروت، دارالفكر، بي تا.
١٨. عسقلاني، ابن حجر، لسان الميزان، تحقيق محمد عبدالرحمان المرعشي، چاپ سوم: دار احياء التراث العربي، ١٤٢٢ق.
١٩. عماد الدین طبري، بشارة المصطفى
٢٠. فيروزآبادي، قاسموس اللغة، مصر، دار العلوم، بي تا.
٢١. قندوزي حنفي، سليمان بن ابراهيم، يتاييع المودة لدوي القري، تحقيق علي جمال اشرف الحسيني، دارالاسوه، ١٤١٦ق.
٢٢. كليني رازی، ابو جعفر محمد بن يعقوب، الكافي، چاپ چهارم: بيروت، دار صعب دارالتعارف للمطبوعات، ١٤٠١ق.
٢٣. متقي هندی، علاء الدین علي، كنز العمال في سنن الاقوال والافعال، تحقيق محمود عمر الدمايطي، بيروت، دارالكتب العلمية، ١٤١٩ق / ١٩٩٨م.
٢٤. مجلسي، محمد باقر، بحار الأنوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار عليه السلام، چاپ سوم: مؤسسه الوفاء و دار احياء التراث العربي، ١٤٠٣ق / ١٩٨٣م.